

Ірина Ковальська-Павелко¹

«Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні

1. Вступ

Українська держава сьогодні переживає важкі часи своєї історії, з гідністю відбиває численні безпекові виклики, які реально загрожують її суверенітету, незалежності і цілісності. Починаючи з 2014 р., спостерігається запекле змагання різних версій минулого – українське суспільство поступово виробляє свою власну модель історичної пам'яті, яка взмозі консолідувати націю як цілісне політико-культурне утворення. Політика пам'яті постає як одна з найбільш актуальних проблем пострадянського і посттоталітарного розвитку Української держави, оскільки історія як пам'ять суспільства є не тільки дискурсивною практикою, а й виконує важливі завдання легітимації політичного режиму, «узаконюючи» державність, націю, інтереси груп та спільнот тощо. В умовах інформаційної війни, яка є невід'ємною частиною активної (з 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. – гарячої) фази гібридної війни, що ведеться Російською Федерацією (далі – РФ) проти України, політика пам'яті стає одним ключових напрямів боротьби, від успішності реалізації якої багато в чому залежить перемога в цій кривавій війні.

¹ Кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; 1-601@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8307-9751>.

Останнім часом тема інформаційної війни як складової сучасної війни (яку справедливо називають гібридною) стала предметом наукових доробків таких українських авторів, як Ю. Бабенко, В. Богуш, К. Гринько, В. Гурковський, А. Дубина, О. Караман, І. Костюк, А. Котенко, В. Курило, Н. Марута, М. Маркова, В. Панченко, В. Петрик, О. Саєнко, В. Третьякова, П. Шевчук, П. Шпиґа та ін. Ці науковці розкрили сутність, особливості, технології ведення інформаційної війни та її психологічного впливу на населення. Проблеми історичної пам'яті та політики пам'яті у безпековому ракурсі досліджують В. Бабка, В. Бондар, Л. Венгринюк, В. В'ятрович, О. Готра, Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Зерній, Г. Касьянов, А. Киридон, В. Кравченко, В. Кулик, В. Масненко, О. Міллер, А. Міхнік, С. Набок, Л. Нагорна, В. Расевич, В. Середа, І. Торбаков, Л. Чупрій, Ю. Шаповал та ін. Особливу увагу «війнам пам'яті» як суспільному явищу у своїх розвідках приділяли В. Кулик², О. Шевель³ та ін.

Не зважаючи на те, що питання історичної пам'яті та політики пам'яті, впливу історичної політики на перебіг гібридної війни РФ проти України в цілому та інформаційної війни як її складової, зокрема, активно обговорюються науковцями-суспільствознавцями, проте поки ще не знайшов глибокого осмислення серед українських вчених такий чинник формування політики пам'яті в сучасній Україні, як «війна пам'яті». Відповідно, метою цієї статті є розкриття змісту феномену «війна пам'яті» як чинник формування політики пам'яті в Україні у період з 2014 р.

2. Політика пам'яті як концепт

Поняття «політика пам'яті» (який часто ототожнюють з поняттями «політика минулого», «історична політика» та ін.) започатковано в Західній Німеччині в зв'язку з процесами, що здобули назву «подолання

² Kulyk V., War of Memories in the Ukrainian Media. Diversity of Identities, Political Confrontation, and Production Technologies. *Memory, Conflict, and New Media: Web Wars in Post-Socialist States* / J. Fedor, E. Rutten, V. Zvereva (eds.). London: Routledge, 2013. P. 63–81.

³ Шевель О., Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

минулого». Зокрема, в 1986–1987 рр. у Німеччині в колі професійних істориків точилася дискусія стосовно здійснених нацистами злочинів у часи Третього Рейху. У ході цієї дискусії, за твердженням Ютти Шеррер, було вироблено нове поняття «історична політика», під якою почали розуміти можливість впливу історичних інтерпретацій на політичні дебати⁴. На думку Марека Чихоцькі, політика пам'яті (тобто історична політика) – це безперервне стимулювання обговорення минулого через різні форми його інституціоналізації. За його словами, «ми не можемо залишити історію історикам, і пам'ять повинна залишатися живою субстанцією будь-якої політики. Політика щодо минулого є політикою щодо сучасності»⁵. Роберт Траба визначає політику пам'яті як будь-які навмисні і формально легітимні дії політиків і чиновників, які спрямовані на закріплення, видалення або зміну окремих фрагментів суспільної пам'яті⁶.

Узагальнена теорія пам'яті була розроблена Яном Кубіком і Мікаелем Бернхардом⁷, які окреслили різні типи мнемонічних діячів та режимів пам'яті, що виникають внаслідок взаємодії між цими діячами. Режим пам'яті визначається авторами як «впорядкований спосіб пам'ятати про окремі проблеми, події чи процеси ... в певний момент чи період», який згодом, коли «до формулювання та поширення активно залучені державні інституції чи політичні угруповання», набуває офіційного статусу⁸. Такі діячі (до яких, наприклад, відносяться політичні партії), намагаються впливати на офіційні режими пам'яті, щоб «сконструювати найбільш вигідну для себе візію минулого, яка легітимізує їхні зусилля у здобутті та втриманні влади»⁹.

⁴ Шеррер Ю., Германия и Франция: проработка прошлого. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 95–96.

⁵ Cichoński M.A., *Władza i pamięć. O politycznej funkcji historii*. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005. S. 5.

⁶ Траба Р., Польские споры об истории в XXI в. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 59.

⁷ Kubik J., Bernhard M., *A Theory of the Politics of Memory. Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration* / J. Kubik, M. Bernhard (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 7–36.

⁸ Там. Р. 6.

⁹ Там. Р. 9.

Я. Кубік і М. Бернхард визначають чотири ідеальні типи мнемонічних діячів:

- мнемонічні воїни (mnemonic warriors), які вважають себе носіями єдино правильних історичних візій, а усі альтернативні візії минулого намагаються делегітимізувати або навіть знищити;
- мнемонічні плюралісти (mnemonic pluralists), які визнають множинність візій минулого і право на інше бачення;
- мнемонічні байдужі (mnemonic abnegators), які або не зацікавлені у політиці пам'яті, вважаючи, що в країні існує одна єдина визнана загальноприйнята візія минулого, або вони воліють уникати цього питання, намагаючись триматись осторонь культурних протистоянь та воєн пам'яті;
- мнемонічні перспективники (mnemonic prospectives), які опонують будь-яким зверненням до минулого, адже «вірять, що вже розгадали загадку історії та віднайшли ключик до світлого майбутнього»¹⁰.

При цьому автори наголошують, що, за винятком «рефлекторно-догматичних» «затятих воїнів», політичні діячі не обов'язково мають незмінні поведінкові сценарії і можуть змінювати свої стратегії залежно від можливих політичних переваг чи значущості історичної події або проблеми. Проте у різний час різні групи мнемонічних діячів можуть спільно творити відмінні режими пам'яті. За наявності хоча б одного мнемонічного воїна (або, що рідко трапляється у посткомуністичних державах, мнемонічного перспективника) мнемонічний режим стає суперечливим та урізноманітненим. Якщо ж метою є демократичний режим пам'яті, то діячі, що формують цей режим, обирають стратегію мнемонічних плюралістів (або ж мнемонічних байдужих). Мінімум один мнемонічний плюраліст та відсутність мнемонічних воїнів дозволяє вибудувати багатопорний режим пам'яті, в якому існують різні (навіть альтернативні) інтерпретації минулого, але толерантність до різноманітності думок дозволяє мирно співіснувати конкуруючим візіям минулого¹¹.

Серед українських вчених також є різноманітні погляди на політику пам'яті. Так, Лідія Венгринюк вважає, що політика пам'яті – це про-

¹⁰ Там. Р. 14.

¹¹ Там. Р. 17.

цес конструювання співзвучних настроям епохи (і певним політичним силам) образів минулого. Саме у цій інформаційно-символічній сфері відбувається й так звана «битва за минуле» із гострим зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Політика пам'яті включає в себе як матеріальні залишки минулого, так і відповідні символи, міфи, історіографічні уявлення¹². На думку Вадима Бондаря, політика пам'яті (яку він ототожнює з історичною політикою) – це передача різного роду спогадів і досвіду, а також забутих фактів; тематика наукових досліджень з метою пошуку відповідей на питання про те, як історичні інтерпретації перетворюються в політичну боротьбу, хто і з якою метою це робить і які наслідки цього. Політика пам'яті намагається конструювати культурну пам'ять і формувати певну модель політичного бачення національного минулого; вона спрямована на формування суспільно значущих історичних образів і образів ідентичності, які реалізуються в ритуалах і дискурсі¹³.

З позицій спільного загальногромадянського інтересу політика пам'яті розглядається як різновид активності держави в публічній сфері, що спрямована на підтримання у суспільстві осмисленого бачення відносин у ланцюгу «минуле – сучасне – майбутнє», збалансованого ставлення до традицій та інновацій, розуміння важливості охорони культурної спадщини¹⁴. Політика пам'яті завжди спрямована на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим. З цієї точки зору має сенс говорити про державну політику пам'яті, яку можна визначити як систему цілей і заходів, здійснюваних суб'єктом цієї політики задля створення таких умов, за яких особа ідентифікувала би себе з національною державою та / або з відповідним наддержавним утворенням¹⁵.

¹² Венгринюк Л.Я., Політика пам'яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви на регіональному рівні. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 9. С. 34.

¹³ Бондар В., Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 379–380.

¹⁴ Нагорна Л.П., Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПі-ЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 117.

¹⁵ Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. С. 20.

3. Специфіка політики пам'яті в сучасній Україні

В сучасній Україні суб'єктами (творцями) політики пам'яті виступають, з одного боку, держава та її органи (президент, парламент, уряд), а також Академія наук та інші державні інституції (наприклад, Український інститут національної пам'яті), а з іншого – громадянське суспільство, яке репрезентоване різними об'єднаннями й організаціями, в тому числі конфесійними, а також незалежними засобами масової інформації.

Відповідно, у горизонтальному вимірі можна говорити про державну і громадянську (різних суспільних інституцій) політику пам'яті; у вертикальному вимірі пам'ять як сфера смислотворення формується в різних практиках, що розгортаються в декількох площинах – родинна пам'ять, локальна чи регіональна пам'ять, загальнонаціональна (офіційна) пам'ять, ретрансляторами якої виступають система освіти, загальнонаціональні практики комеморації, художні образи, що сукупно формують національне або регіональне культурне поле¹⁶. Тобто інституційне наповнення політики пам'яті може відбуватися як на державному (загальнонаціональному), так і на локальних (зокрема, регіональних (обласних і районних) та місцевих (міських, селищних, сільських)) рівнях.

Наприклад, на місцевому рівні реалізується топонімічна політика органів місцевого самоврядування, за допомогою якої можна вирішувати низку завдань політики пам'яті, а саме: зберігати та популяризувати історію населеного пункту (міста, селища міського типу, села) і регіону як серед мешканців, так і гостей; виховувати підростаюче покоління на конкретних прикладах, гідних поваги і наслідування тощо¹⁷. Також політика пам'яті, яка реалізується місцевим самоврядуванням, продукує символічні структури дискурсів про минуле, які втілюються у комеморативних практиках і місцях

¹⁶ Половинчак Ю.М., *Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 94–100.

¹⁷ Меляков А.В., *Топонімічна політика органів місцевого самоврядування в Україні. Теорія і практика державного управління*. 2012. Вип. 2 (37). С. 311.

пам'яті, через які на місцеву громаду проєктуються різні моделі історичної пам'яті – офіційний історичний гранднарратив, альтернативні історичні дискурси, створені інститутами громадянського суспільства.

Одним із рушіїв політики пам'яті в сучасній Україні є «війни пам'яті», які є головним конфліктогеном мнемонічного середовища. Конфлікти навколо пам'яті («війни пам'яті») не лише ускладнюють побудову єдиної національної ідентичності, а й стають на заваді демократичним процесам. Політичні діячі схильні політизувати колективні конфліктні спогади та використовувати ці «болючі точки» заради власної вигоди, привертаючи увагу громадян (тобто виборців) до емоційно напружених та непорушних моментів історії: праві та не праві, герої та поганці, ми та вони – ось, що опиняється у фокусі уваги, замість більш прагматичних проблем та завдань, на зразок якісного змісту та суті соціоекономічних реформ, роботи державних установ, верховенства права чи корупції. Водночас, політична конкуренція набуває дедалі все більш антагоністичного характеру, адже, як влучно зауважує Оксана Шевель, «навіщо вести конструктивний діалог на тему проведення реформ, якщо опонента можна просто делегітимізувати як “іншого”, чиї погляди навіть не варто брати до уваги»¹⁸.

Розмірковуючи над перспективами реформування політики пам'яті в Україні, О. Шевель вважає кінцевою метою цього процесу формування багатоопорного режиму пам'яті, де мирно співіснують різні інтерпретації минулого. Зокрема, українська дослідниця виділяє три можливих сценаріїв реформування політики пам'яті в сучасній Україні¹⁹:

1) Українська політична еліта має запропонувати плюралістичніший та менш вибірковий наратив історичного минулого – тут ключовим моментом є те, що політичним силам треба відмовитися від стратегії мнемонічних воїнів на користь стратегії мнемонічних плюралістів. Проте дослідниця припускає, що оскільки українська

¹⁸ Шевель О., Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://ucamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

¹⁹ Там.

політична еліта не зробила цього у період після 1991 і після анексії Криму Росією та сепаратистського конфлікту на Донбасі, то мнемонічний плюралізм в Україні навряд чи з'явиться в найближчому майбутньому. Разом з цим події, що переживає Україна з 2014 р., відкриває нові, раніше невідомі, перспективи для реформування політики пам'яті, а саме – появу мнемонічних байдужих та уніфікованого режиму пам'яті на всій, підконтрольній урядові України, території.

2) Орієнтованість України на Європу з метою подальшого вступу до ЄС, що передбачає певні підходи до історії, а також пропонує інституційні та правові механізми, спрямовані на зміцнення плюралістичної політики пам'яті – тут пропонується застосовувати європейський підхід до викладання історії відповідно до Рекомендацій Ради Європи від 2001 року «Про викладання Історії у Європі XXI століття», яка пропагує «плюралістичну та толерантну концепцію викладання історії» та «підтримку таких фундаментальних цінностей, як толерантність, взаєморозуміння, права людини та демократія»²⁰.

3) Українська політична еліта має прислуховуватися до свого суспільства, бо значна частина українського суспільства має амбівалентне ставлення до проблеми і не схиляється до жодного з конкуруючих історичних наративів, що в довгостроковій перспективі може слугувати платформою для плюралістичнішого режиму пам'яті, незважаючи на брак мнемонічних діячів, здатних просувати такий режим на державному рівні. Проте після подій 2014 р. і подальшої російської агресії настрої українців змінилися: зокрема, значна частина Півдня та навіть Сходу стала більш проукраїнською, а Центр України ще більше наблизився у своїх поглядах до Заходу. Не зважаючи на істотні зрушення у настроях українців, що відбулися останнім часом, амбівалентність суспільної свідомості повністю не зникла: Південь, з менш категоричними поглядами, аніж

²⁰ Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771 meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c31.

Центральний Захід та підконтрольна Україні частина Сходу, може тепер стати новим Центром. Відтак, поширеність амбівалентного ставлення до проблеми й надалі може слугувати підставою для побудови демократичного режиму пам'яті та плюралістичної політики пам'яті.

Аналізуючи еволюцію політики пам'яті в Україні, О. Шевель виділяє як ключові мнемонічні суб'єкти пострадянської України дві групи мнемонічних воїнів – комуністів та націоналістів, які здійснювали спроби утворити уніфіковане поле пам'яті, де їхня власна візія минулого мала статус провідної, та діюча влада, яка час-від-часу вдавалася до абнегації-відсторонення та не раз поводитися як мнемонічний воїн, підтримуючи то лівих, то правих. Багатоопорне поле пам'яті, де співіснують різні візії минулого, а політичні діячі поводяться як мнемонічні плюралісти, не утвердилось в Україні до тектонічного політичного зсуву 2014 року. реформи також не були проведені. І хоча виникнення багатоопорного режиму пам'яті і досі має примарні перспективи, перешкоди для його виникнення суттєво змінилися²¹.

Виходячи з цього, О. Шевель виділяє два можливі сценарії реформування політики пам'яті²²:

- 1) Якщо проблема Криму та конфлікт на Донбасі затягнуться, то одним із можливих варіантів є подальший відхід Півдня та Сходу України від проросійських / прорадянських парадигм пам'яті, який почався у період Євромайдану. Якщо така зміна поведінкової парадигми продовжуватиметься, тоді Україна – без Криму та підконтрольної сепаратистам частини Донбасу – нарешті зможе наблизитися до встановлення уніфікованого режиму пам'яті, який характеризується погодженим трактуванням минулого і, як наслідок, відсутністю мнемонічних конфліктів. Політичні діячі, відтак, матимуть змогу відсторонитись від політики пам'яті і зайняти позицію мнемонічних байдужих, виходячи з того, що, при наявності погодженого трактуванням

²¹ Шевель О., Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

²² Там.

минулого, зусилля створити та пропагувати альтернативну візію навряд чи принесуть результат.

- 2) Застосування європейського підходу до проблеми суперечливої історії, коли на офіційному рівні визнаються та підтримуються «індивідуальні та родинні пам'яті» і пропагують ідею «демократичної пам'яті» у публічному просторі, відкритому до суперечливих варіантів пам'яті. Якщо вдасться змінити підхід до наративу історії з цілісно-етнічного на індивідуально-груповий, орієнтований на жителів сучасної держави, то, на думку О. Шевель, відбудеться деконструкція водночас і «радянського», і «національного» підходу до вивчення історії держави.

І хоча О. Шевель віддає перевагу другому сценарію, найбільш реалістичним, на нашу думку, є перший сценарій, який є логічним продовженням тенденцій, закладених ще за часів президентської каденції Віктора Ющенка, продовжених за президентську каденцію Петра Порошенка і зміцнених за чинного президента Володимира Зеленського.

4. «Війна пам'яті» як інструмент гібридної війни

Найбільш уразливою сферою гібридної війни є сфера світоглядного дискурсу, у якій чільне місце посідає дискурс минулого: пам'ять і контрпам'ять, «придушена» та «витіснена» пам'ять; політизація історії та пов'язані з нею так звані «битви за минуле» чи «історичні війни»; комеморативні практики як акти передачі світоглядно значимої інформації про минуле, створення спільних спогадів через вироблення ритуалів увічнення (вшанування, святкування тощо) певних осіб і подій, конструювання «місць пам'яті».

При цьому історична пам'ять за певних умов виступає чинником соціальної напруженості, оскільки через спогади про минулі соціальні чи міжетнічні образи, суперечки, ворожнечу актуалізуються соціальні конфлікти, протистояння, яке може вилитися у вуличні протести. Йдеться про розгортання «війни пам'яті» («конфлікту пам'яті»). Актуальні реалії такі, що в українському суспільстві існують (і не завжди мирно) різні моделі пам'яті, які формуються різними соціальними групами та політичними силами, що їх представ-

ляють. В ідеалі загальнонаціональна пам'ять являє собою культурну (ідеологічну) «угоду» між різними моделями пам'яті. В Україні і дотепер такого консенсусу поки ще не сформовано, оскільки існуючі моделі пам'яті, які сформовані як на вертикальному, так і на горизонтальному рівнях, є часто взаємовиключними.

Найбільш контраверсійними є моделі пам'яті, сформовані на вертикальному рівні. У цьому розрізі можна говорити про існування, принаймні, трьох локальних моделей історичної пам'яті, які нашаровуються одна на одну. Йдеться про європоцентристську (яка зараз претендує на статус офіційної, оскільки євроатлантичні прагнення закріплені в Конституції України), російську (євразійську) та радянську (комуністичну) локальні моделі пам'яті – останні дві моделі в багатьох ключових питаннях збігаються, що створює передумови до формування двополюсного простору пам'яті в сучасній Україні. Європоцентристська, з одного боку, і російська (євразійська) та радянська (комуністична), з іншого боку, не взаємоузгоджені, а навпаки мають конфліктний характер. Як справедливо зазначав ще до трагічних подій 2014 року Ігор Симоненко, в Україні «головна проблема криється у наявності справжнього розколу історичної пам'яті громадянського суспільства, котрий ділить країну не на Схід – Захід, україномовну – російськомовну, а на дві ідеологічно протилежні моделі ідентичності – національно-демократичну і постколоніально-радянську»²³.

На думку Ігоря Гирича та Юрія Шаповала, принципами радянсько-російської моделі пам'яті щодо України є такі тези: Україна – це невід'ємна складова євразійського цивілізаційного простору; українці є не самостійною нацією, а частиною єдиного «руського» народу, поряд з росіянами та білорусами, і тому не мають історичних прав на власну державність. Серед усіх народів лише російський має державну історію, а доля інших народів – бути будівельним матеріалом для творення історії Росії; Україна має спільну з Росією історичну пам'ять і не має власного історичного процесу. Відповідно, європоцентрична (українська національна) модель пам'яті

²³ Симоненко І.М., Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1. С. 60.

ґрунтується на протилежних принципах: Україна – це частина європейської цивілізації; українці, поряд з росіянами та білорусами, – самостійний та рівноправний історичний етнос, а тому й сьогодні мають будувати власну державу; Україна має відмінну від російської історію, свій історичний процес і відповідно – історичну пам'ять²⁴.

Одним із показових прикладів розбіжностей локальних моделей історичної пам'яті є сприйняття українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни і ставлення до нього населення сучасної України. Діяльність ОУН / УПА під час війни у сучасній історичній пам'яті і свідомості різних соціальних та етнічних спільнот сприймається по-різному. Приміром, в історичній пам'яті населення Західної України зберігається здебільшого позитивний ідеалізований образ ролі цих утворень в історії України. Натомість у населення Східної України стійким залишається образ «бандерівців» як «фашистських посібників», «колаборантів», від рук яких загинуло чимало українців, що служили в Червоній Армії або у військах НКВС. Принаймні так було до 24 лютого 2022 р., коли розпочалася війна РФ проти України, у ході якої потерпає цивільне населення та інфраструктура здебільшого саме східноукраїнських територій.

Ще одним показовим контраверсійним прикладом протиборства двох локальних моделей історичної пам'яті є події між двома Майданами²⁵. За спостереженням Юрія Ніколайця, із посиленням спроб оформлення монолітної історичної пам'яті поступово розширюються сфери здійснення тиску на процес формування історичної пам'яті українців з боку певних кіл у РФ. Окремі представники російського політичного істеблішменту прагнули нав'язати думку, що українська держава є штучним утворенням, неспроможним гарантувати непорушність кордонів, отриманих у спадок від СРСР, а до переоцінки окремих подій української історії, що відбувалася в межах української пострадянської історіографії, стали долучатися росій-

²⁴ Гирич І., Шаповал Ю., Чому необхідно переосмислювати минуле. К.: KAS policy paper, 2010. С. 18–19.

²⁵ Кривошеїн В.В., Вплив «Революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 2 (29). С. 37–58.

ські професійні науковці та громадські діячі. Саме з подачі останніх приблизно з 2003 р. регулярно стали обговорюватися теми «утисків мовних та культурних прав росіян», загрози вибуху «антисемітизму та фашизму в Україні», «насильницької українізації», «перекручення історії у зв'язку з так званим Голодомором». Російська позиція часто демонструвалася з позитивним емоційним забарвленням, альтернативні твердження пов'язувалися з речами, здатними викликати лише негативні емоції та відчуження. В Україні процес українізації наштовхнувся на опір у вигляді протистояння політичних сил, орієнтованих на різне спрямування зовнішньої політики України з різним усвідомленням її місця у світових геополітичних процесах²⁶. На нашу думку, таке протистояння чималою мірою сприяло формуванню соціокультурного ґрунту для реалізації експансіоністських намірів РФ щодо південно-східних територій Української держави.

Для сучасного етапу гібридної війни, що розгорнулася на теренах України, притаманні деякі специфічні риси інформаційного і смислового характеру. Йдеться, по-перше, про безпрецедентну інтенсивність та широту охоплення аудиторії інформаційних впливів, яка набула глобального масштабу; по-друге, про систематичне та комплексне застосування традиційних і нових медіа; по-третє, про створення нового дискурсу війни, спрямованого на руйнування наявних і формування нових інтерпретаційних і смислових механізмів сприйняття дійсності²⁷.

По суті, як справедливо вказує І. Валюшко, «сучасні війни трансформувалися у війни ідей, коли відбувається трансляція на інші народи власного «культурного коду», світогляду, нав'язування власної «ціннісної платформи»²⁸. Отже, війна ідей або війна смислів (сенсів) захоплює і віртуальний, і когнітивний простори, а також, як наслідок, програмує навколо людини і простір інформаційний. Це пов'язано з феноменом вибіркового сприйняття, відповідно до яко-

²⁶ Ніколаєць Ю.О., Політика історичної пам'яті в Україні на початку XXI ст. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 197.

²⁷ Яворська Г.М., Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. Сер.: *Політика*. 2016. № 4 (41). С. 44.

²⁸ Валюшко І.О., Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (2). С. 144.

го людина бачить навколо себе тільки те, що відповідає її картині світу. Модель світу прямо та опосередковано формує ті інформаційні потоки, якими користується людина. Проте маніпулювання смислами має не пряму дію, а скоріше фонову.

5. Висновки

Історична пам'ять є ключовим елементом усієї ідентифікаційної системи і в силу того, що історична пам'ять є дуже політизованим сегментом суспільної свідомості, вона за певних умов політичного розвитку може швидко перетворитися на чинник соціальної напруженості та громадянського протистояння, стати джерелом національної дезінтеграції. Цьому сприяє множинність (полярність) історичної пам'яті, тому концептуальною основою політики пам'яті має стати прагнення досягти цілісності (монолітності) пам'яті нації, подолати полярність і контраверсійність в оцінках історичного минулого.

Досягти певного консенсусу щодо загальнонаціонального історичного гранднарративу в Україні можливо, якщо буде визнаватися об'єктивна наявність української нації й існування України як незалежної та суверенної держави. Задля підтримання такого гранднарративу має бути розроблена і цілеспрямовано реалізована така державна політика пам'яті, яка б сприяла пошуку оптимального балансу історичних сюжетів, який би, з одного боку, унеможливував розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, а з іншого – сприяв би усвідомленню національної історії як перманентного процесу взаємодії та взаємообумовленості різних культур.

Література

- Бондар В., Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 377–400.
- Валюшко І.О., Основні виклики і загрози в епоху інформаційних війн. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (2). С. 142–147.

- Венгринюк Л.Я., Політика пам'яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви на регіональному рівні. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Вип. 9. С. 33–39.
- Гирич І., Шаповал Ю. Чому необхідно переосмислювати минуле. К.: KAS policy paper, 2010. 40 с.
- Кривошеїн В.В., Вплив «Революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2016. № 2 (29). С. 37–58.
- Меляков А.В., Топонімічна політика органів місцевого самоврядування в Україні. *Теорія і практика державного управління*. 2012. Вип. 2 (37). С. 311–319.
- Нагорна Л. П., Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
- Marszałek-Kawa J., Wawrzyński P. (2016), "Remembrance, Identity Politics and Political Transitions: A Comparative Study". *Polish Political Science Yearbook*, 45, pp. 11–21.
- Marszałek-Kawa J., Wawrzyński P., Ratke-Majewska A. (2017), *The Politics of Memory in PostAuthoritarian Transitions, Volume Two: Comparative Analysis*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Ніколаєць Ю.О., Політика історичної пам'яті в Україні на початку ХХІ ст. *Політологічні студії*. 2011. Вип. 2. С. 192–204.
- Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 110 с.
- Половинчак Ю. М. *Комеморативні практики в сучасному інформаційному просторі*. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 94–100.
- Симоненко І.М., Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного наративу. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1. С. 51–61.
- Траба Р., Польские споры об истории в ХХІ в. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 43–64.

- Шевель О., Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 2016. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.
- Шерпер Ю., Германия и Франция: проработка прошлого. *Pro et Contra*. 2009. Т. 13, № 3–4 (май–август). С. 89–108.
- Яворська Г.М., Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Сер.: Політика*. 2016. № 4 (41). С. 41–48.
- Cichocki M.A., Władza I pamięć. O politycznej funkcji historii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2005. 274 s.
- Kubik J., Bernhard M., A Theory of the Politics of Memory. Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration / J. Kubik, M. Bernhard (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2014. P. 7–36.
- Kulyk V., War of Memories in the Ukrainian Media. Diversity of Identities, Political Confrontation, and Production Technologies. Memory, Conflict, and New Media: Web Wars in Post-Socialist States / J. Fedor, E. Rutten, V. Zvereva (eds.). London: Routledge, 2013. P. 63–81.
- Recommendation Rec(2001)15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771 meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c31.

References

- Bondar V. (2013), Derzhavna polityka istorichnoji pam'jati v Ukrajinі 1990–2000-ti rr.: osnovni naprjamy (State policy of historical memory in Ukraine 1990–2000-ies.: main trends). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 23, 377–400 [in Ukrainian].
- Cichocki M.A. (2005) ,Władza I pamięć. O politycznej funkcji historii. Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej [in Polish].
- Hyrych, I., Shapoval, Yu. (2010) Chomu neobkhdno pereosmysliuvaty mynule? (Why is it necessary to rethink the past?). Kyiv: KAS policy paper [in Ukrainian].

- Kryvoshein, V.V. (2016), Vplyv «Revoljuciji Ghidnosti» na polityko-pravovu kulturu ukrajinsjckogho suspiljstva (The effect of «the Revolution of Dignity» in political and legal culture of Ukrainian society). *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 2 (29), 37–58 [in Ukrainian].
- Kubik J., Bernhard M. (2014), A Theory of the Politics of Memory. Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration / J. Kubik, M. Bernhard (eds.). Oxford: Oxford University Press. P. 7–36 [in English].
- Kulyk V. (2013), War of Memories in the Ukrainian Media. Diversity of Identities, Political Confrontation, and Production Technologies. Memory, Conflict, and New Media: Web Wars in Post-Socialist States / J. Fedor, E. Rutten, V. Zvereva (eds.). London: Routledge. P. 63–81 [in English].
- Marszałek-Kawa J., Wawrzyński P. (2016), “Remembrance, Identity Politics and Political Transitions: A Comparative Study”. *Polish Political Science Yearbook*, 45, pp. 11–21.
- Marszałek-Kawa J., Wawrzyński P., Ratke-Majewska A. (2017), *The Politics of Memory in PostAuthoritarian Transitions, Volume Two: Comparative Analysis*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Meliakov A.V. (2012), Toponimichna polityka orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini (Toponymic policy of local self-government bodies in Ukraine). *Theory and practice of public administration*, 2 (37), 311–319 [in Ukrainian].
- Nahorna L.P. (2012), Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii (Historical memory: theories, discourses, reflections). Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikolaiets Yu.O. (2011), Polityka istorychnoi pamiaty v Ukraini na pochatku XXI st. (The policy of historical memory in Ukraine at the beginning of the XXI century) *Politologichni studii*, 2, 192–204 [in Ukrainian].
- Polovynchak Yu. (2018), Commemorative practices in the modern information space. *Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 94–100 [in Ukrainian].

- Recommendation Rec (2001), 15 of the Committee of Ministers to member states on history teaching in twenty-first-century Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 31 October 2001 at the 771 meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2c31.
- Sherrer Yu. (2009), Germaniya i Franciya: prorabotka proshlogo (Germany and France: working through the past). *Pro et Contra*. 13, 3–4 (may–august), 89–108 [in Russian].
- Shevel, O. (2016) ,Chy ye vykhid? Viiny pamiaty u postradianskii Ukraini v porivnialnii perspektyvi (Is there a way out? Memorial wars in post-Soviet Ukraine in a comparative perspective). *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars> [in Ukrainian].
- Symonenko I.M. (2009), Osoblyvosti struktury istorychnoi pamiaty Ukrainskoho narodu ta shliakhy formuvannia natsionalnogo istorychno naratyvu (Features of the structure of the historical memory of the Ukrainian people and ways of forming a national historical narrative). *Stratehichni priorytety*, 1 (10), 51–61 [in Ukrainian].
- Traba R. (2009), Polskie spory ob istorii v XXI v. (Polish disputes about history in the 21st century). *Pro et Contra*. 13, 3–4 (may–august), 43–64 [in Russian].
- Valiushko I.O. (2016), Osnovni zagrozy ta vyklyky v epokhu informacijnoji vijny (Main threats and challenges in the era of information warfare). *Annual journal of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 23 (2), 142–147 [in Ukrainian].
- Venhryniuk L.Ya. (2012), Polityka pamjati v suchasnij Ukraini: ponjattja, kharakterystyky, proyavy na rehionaljnomu rivni (The politics of memory in contemporary Ukraine: the concept, characteristics, manifestations at the regional level). *Panorama politolohichnykh studii: Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*, 9, 33–39 [in Ukrainian].
- Yablonskyi V.M. (2019), Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid (The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: an analytical report). Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Yavorska H.M. (2016), *Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt* (Hybrid warfare as a discursive construct). *Stratehichni priorityety. Ser.: Polityka*, 4 (41), 41–48. [in Ukrainian].

Анотація

Метою дослідження є розкриття змісту феномену «війни пам'яті» як чинника формування політики пам'яті в Україні у період з 2014 року.

Методологія дослідження є міждисциплінарною, поєднує методи історичних, політичних, соціологічних та правових наук.

Основні результати дослідження: розкрито зміст поняття «політика пам'яті», визначено структуру політики пам'яті в сучасній Україні. Доведено, що історична пам'ять є ключовим елементом усієї системи ідентифікації і завдяки тому, що історична пам'ять є сильно політизованим сегментом суспільної свідомості, вона може швидко стати фактором соціальної напруженості та громадянського протистояння, стати джерелом національного розпаду. Цьому сприяє множинність (полярність) історичної пам'яті, тому концептуальною основою політики пам'яті має стати прагнення до досягнення цілісності (монолітності) пам'яті нації, подолання полярності та суперечливості в оцінках історичного минулого. Наголошується, що певного консенсусу щодо загальнонаціонального історичного великого нарративу в Україні можна досягти за умови визнання об'єктивного існування української нації та існування України як незалежної та суверенної держави.

Практична значимість досягнутих результатів зумовлена тим, що в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України державна політика пам'яті покликана сприяти формуванню монолітної історичної пам'яті, пошуку оптимального балансу історичних сюжетів, що, з одного боку, має запобігти розмиванню етнокультурної основи історичної пам'яті, а з іншого – сприятиме усвідомленню національної історії як перманентного процесу взаємодії та взаємозалежності різних культур. Оригінальність дослідження полягає в тому, що виявлено вплив історичної політики на хід гібридної війни Російської Федерації проти України.

Ключові слова: модель історичної пам'яті, теорія пам'яті, мнемонічна фігура, режим пам'яті, реформа політики пам'яті в Україні, гібридна війна.

The “Wars of Memory” as a Key Factor of Formation of the State Policy of Memory in Modern Ukraine

Summary

The aim of the study is to reveal the content of the phenomenon of “memory war” as a factor in the formation of memory policy in Ukraine in the period from 2014.

The research methodology is interdisciplinary, combining methods of historical, political, sociological and legal sciences.

The main results of the research: the content of the concept of “memory policy” is revealed, the structure of memory policy in modern Ukraine is determined. It is proved that historical memory is a key element of the whole identification system and due to the fact that historical memory is a highly politicized segment of public consciousness, it can quickly become a factor of social tension and civil confrontation, become a source of national disintegration. This is facilitated by the multiplicity (polarity) of historical memory, so the conceptual basis of memory policy should be the desire to achieve the integrity (monolithic) of the nation’s memory, to overcome polarity and controversy in assessments of the historical past. It was stressed that a certain consensus can be reached on a nationwide historical grand narrative in Ukraine if the objective existence of the Ukrainian nation and the existence of Ukraine as an independent and sovereign state are recognized.

The practical significance of the achieved results is due to the fact that in the conditions of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine the state policy of memory is called to promote formation of monolithic historical memory, search of optimum balance of historical plots which would, on the one hand, prevent erosion of ethnocultural basis of historical memory, and on the other – would contribute to the awareness of national history as a permanent process of interaction and interdependence of different cultures. The originality of the study lies in the fact that the influence of historical policy on the course of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine is revealed.

Keywords: model of historical memory, theory of memory, mnemonic figure, mode of memory, reform of memory policy in Ukraine, hybrid war

Iryna Kovalska-Pavelko – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Oles Honchar Dnipro National University; 1-601@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8307-9751>.